
Wetenschap of journalistiek? Over een kwalitatief onderzoek naar de kinderlijke leefwereld

Introductie

Onlangs vond in Utrecht de geruchtmakende promotie plaats van Hans Bleeker en Karel Mulderij (promotores: A. J. Beekman en G. H. Jansen). Hun dissertatie 'Pedagogiek op je knieën. Aspecten van kwalitatief-pedagogisch onderzoek' is niet alleen in de media (dagbladers en radio) nogal railerend besproken, maar ook in wetenschappelijke kring sterk omstreden.

Het promotie-onderzoek wordt gepresenteerd vanuit het perspectief van onderzoekers die door de knieën zijn gegaan, zowel voor de 'onderzochte' kinderen, alsook voor de verleidelijkheid van een doctorstitel. Bij dit laatste moet echter worden aangetekend dat de poging tot het verkrijgen ervan in de ogen van de auteurs kennelijk slechts een betrekkelijk betekenisloos incident vormt, want in de laatste zin van het voorwoord verheugen ze zich erover na deze verplichte academische exercitie nu weer 'echt aan het werk' te kunnen gaan.

We zullen hier toch enkele kanttekeningen bij het proefschrift maken, op het gevaar af het werkstuk serieuzer te nemen dan de jonge doctores dat doen die – alweer blijkens het voorwoord – het liefst met een 'Kattebelletje' hadden volstaan.

Inhoud en vorm

Het proefschrift is opgebouwd uit zeven hoofdstukken, waarvan het eerste een weergave van een kwalitatief pedagogisch onderzoek naar het bouwen van hutten is. Deze proeve van participerende observatie van de kinderlij-

ke leefwereld is uitgangspunt voor antropologische reflectie op het thema 'Kind en ruimte' in de volgende twee hoofdstukken waarvoor Hans Bleeker tekent. Met name in het derde hoofdstuk wordt geprobeerd de 'essentiële kenmerken' van het kinderlijk bestaan te schetsen (zoals veiligheid, exploratiedrang, vrijheid en zelfstandigheid) die bepalend zouden moeten zijn voor het onderzoek naar en de inrichting van elke woonomgeving.

In de daaropvolgende drie hoofdstukken wordt getracht een methodologische verantwoording van kwalitatief onderzoek te geven. Karel Mulderij laat hierin zien hoe de onderzoeksactiviteiten moeten worden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van stromingen als de ethnomethodologie, symbolisch interactionisme, ethnografie, actie-onderzoek, en de 'Utrechtse School'. Ook wordt een vergelijking gemaakt met slechte en goede journalistiek. 'Gewoon-jezelf-zijn' blijkt een belangrijk kenmerk van kwalitatief onderzoek te moeten zijn, daarnaast is ook een zekere actie-bereidheid welkom. In het laatste hoofdstuk proberen beide auteurs hun voorafgaand werk te integreren aan de hand van het verslag van een 'longitudinaal onderzoek' naar de kinderlijke leefwereld op een camping.

De dissertatie is in het kader van de 'nieuwe vlotheid' geschreven, en daardoor niet gemakkelijk te begrijpen. Het taalgebruik is sterk suggestief van aard, waardoor niet altijd even duidelijk is wie of wat er beoogd wordt. Daardoor lijkt het op de taal van predikanten: een appelerend verhaal waarin de gemeenteleden eerder de andere lidmaten dan zichzelf kunnen herkennen. Voorbeelden: 'de theoretisch pedagoog achter haar bureau . . .' (wie?), 'het gemak waarmee sommige wetenschappers . . .' (wie?), 'als wetenschappers door hebben . . .' (wat de auteurs kennelijk doorhebben) . . . 'worden ze wel bescheidener' (welke wetenschappers?), etcetera.

Voorts kunnen de 'vlot' geschreven teksten niet verhullen dat er nogal wat tegenstrijdigheden en tweeslachtigheden in het betoog zijn geslopen. Zo lijken de auteurs enerzijds bereid een wetenschapstheoretische en methodolo-

gische plaatsbepaling van hun werk te geven (waarover hieronder meer), maar anderzijds geven ze ongeremd uiting aan practicistische en anti-wetenschappelijke sentimenten. Ze menen niet te kunnen voorspellen – en ze wensen ook expliciet niet tot voorspellingen over te gaan (p. 140) – en toch blijken ze op zoek te zijn naar voorwaarden voor een goede ontwikkeling van het kind (p. 180). Daarnaast worden met het nodige *dédain* pedagogen gekapitteld die hun bureau te graag zien. Maar dat belet de auteurs niet zich te laten leiden door de puur theoretisch-pedagogische inzichten van Hintjes, waarbij overigens enkele transcendentale categorieën van de opvoedingsrealiteit ten onrechte als psychologische categorieën worden gehanteerd en toegepast op het zieleven van kinderen (p. 128).

Kwalitatieve methodologie?

Toch hebben we ons door het vage en modieuze taalgebruik en de talloze inconsistente argumentaties niet laten weerhouden van bestudering van wat de auteurs waarschijnlijk beogen mee te delen. Dan is het in ieder geval goed te merken dat zij nadrukkelijk een methodologische verantwoording willen geven van kwalitatief onderzoek. Terecht wijzen ze op het nagenoeg ontbreken van een uitgewerkte 'kwalitatieve methodologie', en ze proberen eveneens terecht het risico van theoretisch droogzwemmen te vermijden door de methodologische reflectie aan eigen onderzoekservaringen te koppelen.

Het aardige van hun uitgangspunt hierbij is ook dat ze zich niet tevreden willen stellen met de idee dat kwalitatief onderzoek overwegend kunst en geen kunde is. Ze pretenderen zelfs zich juist van de traditionele 'Utrechtse School' te onderscheiden door de controleerbaarheid en navolgbaarheid van proces en produkt van kwalitatief onderzoek te willen verhogen (zie bijvoorbeeld pp. 101, 103, 106, 137). Zo proberen ze aan de bekende felle kritiek van Strasser op het 'fenomenologisch impressionisme' te ontkomen.

Feyerabends 'anarchistische' epistemologie charmeert de auteurs wel vanwege haar creativiteit en openheid voor diverse methodische benaderingen, maar ze distantiëren zich nadrukkelijk van Feyerabends adagium 'anything goes', door hen overigens onjuist als vrijbrief

voor methodisch niet-verantwoorde wetenschapsbeoefening geïnterpreteerd (p. 136).

Veelbelovende uitgangspunten dus. Des te teleurstellender is het dan te moeten constateren dat de auteurs hun pretentie in het geheel niet waarmaken, en zelfs hun eigen uitgangspunten vergeten zodra ze werkelijk over hun onderzoekservaringen gaan nadenken. Het begint al met de 'richtlijnen' voor de entree van onderzoekers in een groep kinderen die geobserveerd moet gaan worden. Na veel omhaal van woorden concluderen ze uiteindelijk: 'eigenlijk zijn we gewoon onszelf gebleven en we geven om kinderen' (p. 83). Dat is op zichzelf beschouwd natuurlijk prettig om te horen, maar het heeft geen informatieve waarde voor andere onderzoekers (in spe). Daarvoor is de gelijkenis te groot met de aloude levenswijsheid 'Wees Mens!', zoals bekend een gebod waarnaar het moeilijk valt te leven.

Schrijvend over de invloeden die uitgaan van de participerende onderzoekers op de 'proefpersonen', ontkennen de auteurs dat het hier een gewichtig probleem betreft. Hoewel in de literatuur over participerende observatie juist erg veel aandacht wordt besteed aan de 'vertekenende' effecten van de aanwezigheid van een observator op de gebeurtenissen in een onderzoeksgroep, constateren de auteurs hier geruststellend dat zij wel weten 'hoe "des kinds" het is' (p. 95) als spelgenoot met de kinderen mee te doen. Hun interventies zouden dan niet van gewone interacties in de onderzoeksgroep zijn te onderscheiden. Dat lijkt ons een gewaagde veronderstelling, juist waar het de ingewikkelde 'hiërarchische' verhouding tussen kinderen en volwassenen betreft die zich zelfs niet door familiair gebruik van de voornamen 'Hans' en 'Karel' laat egaliseren.

Uit deze voorbeelden blijkt al dat de auteurs hun onderzoekservaringen te weinig problematiseren, te gemakkelijk overstappen op wat vaderlijke vermaningen aan het adres van de onwetende buitenwereld, en al te vaak bezweren dat zij echt wel weten hoe met kinderen om te gaan. Toch kunnen ze de indruk niet wegnemen dat ze zich als volwassenen niet geheel onzichtbaar hebben kunnen maken. Dan is de vraag of de auteurs kunnen aangeven op welke specifieke punten en op welke wijze elementen uit hun optreden voor beïnvloeding van de 'natuurlijke' loop der gebeurtenissen hebben kunnen zorgen. In dit verband zou het bijvoorbeeld instructief zijn geweest een be-

schrijving te lezen van de verschillen tussen Hans Bleeker en Karel Mulderij als observator. Het ligt voor de hand dat ieder een specifiek eigen opstelling in de onderzoeksgroep heeft 'gekozen' met verschillende effecten voor de groepsinteracties en -observaties. Zonder nu direct te willen pleiten voor het vastleggen van de interobservator betrouwbaarheid lag hier toch een kans voor nadere reflectie op het probleem van de controleerbaarheid en navolgbaarheid van het onderzoek.

Dat deze problematiek zelfs niet echt serieus wordt genomen wijst op een algemeen en ernstig manco in het onderzoeksverslag: de onkritische werkwijze die zowel op meta- als op objectniveau is gevolgd. Zoals gezegd bepleiten de auteurs intersubjectieve navolgbaarheid – en niet alleen 'navoelbaarheid' – van het onderzoeksproces. Met name hun logboek zou controle door anderen op het verloop van het onderzoek moeten mogelijk maken. Gezien de flarden logboek-notities die in de dissertatie zijn weergegeven, is de daarin opgenomen informatie uiterst heterogeen. Relatief 'afstandelijke' observatie-verslagen zijn doorspekt met ontboezemingen over het eigen gevoelsleven, en zelfs de wereldliteratuur (o.a. Jules de Corte, Jan Cremer) ontbreekt niet. Het persoonlijke is hier niet politiek maar wetenschap geworden. Eén van de betrekkelijk algemeen aanvaarde vuistregels van kwalitatief onderzoek, namelijk scheiding van observaties en zelfreflecties, wordt met voeten getreden.

Een andere vuistregel die zowel in (kwalitatief) historisch onderzoek alsook in participerende observatie sinds jaar en dag opgeld doet – bronnenkritiek, dat wil zeggen toetsing van de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de 'informanten', c.q. informatie-bronnen door bijvoorbeeld confrontatie tussen verschillende bronnen – schittert door afwezigheid. Daarbij komt nog dat de auteurs ondanks hun behoefte om zich in positieve zin van Feyerabends anarchistische positie te onderscheiden, herhaaldelijk achter deze theorie terugvallen doordat zelfs het principe van de 'contra-inductie' niet wordt toegepast. Dit principe omvat het ontwikkelen van hypothesen die inconsistent zijn met aanvaarde theorieën of strijdig met algemeen aanvaarde feiten. De auteurs bewijzen lippendienst aan dit elementaire beginsel door te wijzen op het gevaar van bevestiging van eigen vooroordelen, ook of zelfs juist in kwalitatief onderzoek (p. 133) en door bijvoorbeeld

de suggestie te opperen dat niet alleen kinderlijk spel op campings en in 'normale' woonwijken maar ook op Hoog Catharijne zou moeten worden bestudeerd, maar voor dat laatste zeggen ze toch niet veel te voelen. Nergens in hun verslag wordt duidelijk gemaakt dat er systematisch naar tegenvoorbeelden is gezocht voor hun eigen ideeën en (voor-)oordelen.

Gezien de vaagheid van hun hypothesen en theorieën is dat ook geen wonder. Wat moeten we immers aan met een 'theorie' zoals 'er is bewegingsrijkdom in veel wat kinderen buiten doen' (p. 105)? Dat is niet alleen een tamelijk oubakken maar ook een niet-kritiseerbare uitspraak: hoeveel 'bewegingsrijkdom', in hoeveel of welke activiteiten? En is veel bewegen alleen kenmerkend voor buiten spelen, voor alle kinderen op ieder uur van de dag en in alle ontwikkelingsfasen? Dergelijke algemene theorieën sluiten weinig uit en zijn nauwelijks te kritiseren, maar de auteurs lijken kritiek ook niet werkelijk na te streven. Zo merken ze naar aanleiding van mogelijke twijfel aan het realiteitsgehalte van een beschrijving lapidair op: 'Welnu, dan worden we wel gecorrigeerd vanuit de praktijk zelf' (p. 125). Dit blinde vertrouwen in inductie staat in scherp contrast met de elders verwoorde sceptis over de enig juiste analyse 'die als van nature door het materiaal zelf ingefluisterd wordt' (p. 107).

Pedagogiek?

Tenslotte moet ernstig getwijfeld worden aan het pedagogisch karakter van het onderzoek. Het belevingsonderzoek wordt bij kinderen in vrije tijdssituaties uitgevoerd waar ze het minst bloot staan aan externe verplichtingen (p. 164). Als onderzoeker worden zaken geduld (p. 98) die het meest kindvriendelijke ouderpaar niet waar kan maken en de onderzoekers zelf begrijpen heel goed dat andere volwassena hen veroordelen om hun ontoelaatbaar coulante houding ten aanzien van de kinderen (p. 177). De wijze waarop in het boek de vrijheid van kinderen wordt omschreven als 'gewoon-jezelf-zijn' of 'naar eigen goeddunken' handelen (p. 77) past op geen enkele manier binnen een (Utrechtse) pedagogische traditie waarin vrijheid, pedagogisch gezag en objectieve cultuurwaarden onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Het voortdurend accentueren van de 'gelijkwaardigheid' van de kinderlijke en de

volwassen bestaanswijze (bijvoorbeeld p. 180) spreekt in dit verband 'anti-pedagogische' boekdelen. Waar de auteurs spreken over 'de interesse in theorie over het verschijnsel opvoeding of kinderen' die wel 'omgekeerd evenredig' lijkt te zijn met 'de interesse in kinderen zelf' (p. 163), vragen wij ons af of hun interesse voor kinderen niet heeft geleid tot desinteresse in het verschijnsel opvoeding. 'Opvoeders' zijn in het onderzoeksverslag eigenlijk alleen als storende ruis aanwezig die zoveel mogelijk onderdrukt moet worden. Een enkele kinderlijke volwassene wordt node ge-

doogd. Daarmee is het pedagogisch perspectief volstrekt zoekgeraakt – en zou het boek ook beter 'Belevingsanalyse op je knieën. Een poging tot kwalitatief psychologisch onderzoek' kunnen heten. Dat ook die poging op methodologische gronden als mislukt moet worden beschouwd, is hiervoor voldoende aangetoond.

M. H. van IJendoorn

J. D. Imelman

B. Spiecker

Manuscript aanvaard 21-11-'84